

I. Première Guerre mondiale / Eerste Wereldoorlog

PAUL DELFORGE,

«La Wallonie et la Première Guerre mondiale, pour
une histoire de la séparation administrative»

Namen, Institut Jules Destrée, 2008, 523 p.

In 1914 startte de Duitse bezetter met een *Flamenpolitik*. Die was erop gericht België intern te ontwrichten en de *goodwill* op te wekken van het neutrale Nederland, door een deel van de Vlaamse Beweging – voor eigen doeleinden – te ondersteunen. Sedert het einde van de Eerste Wereldoorlog zorgt de *Flamenpolitik* voor aanhoudend debat, waarbij de vraag over de al dan niet autonome ontwikkeling van het activisme (de verzamelnaam voor de Vlaamsgezinde collaborateurs) centraal staat. Veel meer onderbelicht bleef de *Wallonenpolitik*, die nochtans ook door de Duitse bezetter, zij het pas vanaf 1917, gevoerd werd. Het recente werk van de Franstalige historicus Paul Delforge, verbonden aan het *Institut Jules Destrée*, probeert daarin verandering te brengen.

De auteur begint zijn werk met een breedvoerige en interessante analyse van de Waalse Beweging aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog (p. 15-48). Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de analyse van de Belgische defensiepolitiek door de wallinganten. Daaruit blijkt dat het “Waals Congres” zich door de Belgische regering in de steek gelaten voelde : de

legerhervorming zou Wallonië in geval van een (Duitse) invasie, zo meende het, aan zijn lot overlaten (p. 44). Kritischer moet evenwel omgesprongen worden met bepaalde stellingen van de auteur wanneer deze de invoering van het Algemeen Meervoudig Stemrecht in 1892 plaatst i.p.v. 1893 (p. 25), of Jules Destrée eenzijdig positief ophemelt (p. 31). De beweringen van Paul Delforge aangaande het “centralistische” België dat de autonomie van provincies en gemeenten fnuikte (p. 17) – een stelling die hij trouwens verder in zijn boek zelf onderuithaalt (p. 81) – en het Belgisch project van 1830 dat aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog aan de rand van een implosie zou gestaan hebben (p. 48), zijn wetenschappelijk niet onderbouwd ¹.

Jammer genoeg wordt in deze inleidende twee eerste hoofdstukken niet gerept over de Vlaamse Beweging. Nochtans is de interactie tussen beide subnationale bewegingen broodnodig om tot een meer genuanceerde analyse te komen. Bovendien komt de chronologische eenheid van het werk zo wat in het gedrang. De geschiedenis van de Vlaamse Beweging wordt pas in Hoofdstuk IV op enkele bladzijden beperkt weergegeven (p. 127-129). Deze vaststelling legt ook een heuristische leemte bloot. Zo nemen niet-Franstalige bronnen en werken nog geen 10 % van het geheel in van het door Paul Delforge onderzochte materiaal (p. 499-508). Onder dat kleine aantal anderstalige documenten bevinden zich

¹ In werkelijkheid was België vanaf 1830 wel een unitaire, maar geen centralistische staat. De gemeentes en provincies beschikten over een zeer grote mate van autonomie.

zowel Nederlandstalige als Duitstalige referenties. Engelstalige verwijzingen ontbreken. Belangrijke werken en artikels van Nederlandstalige en Duitstalige historici en publicisten als Lode Wils, Antoon Vrints, Daniël Vanacker, Luc Vandeweyer en Horst Lademacher zijn gewoonweg niet geraadpleegd ².

In zijn derde hoofdstuk bespreekt Paul Delforge de Duitse politiek tegenover België tijdens de Eerste Wereldoorlog. Verdienstelijk is dat hij bondig ingaat op *alldoitsche* stromingen die al vóór de Eerste Wereldoorlog droomden van een Duits *Mitteleuropa* (p. 62-66). Wel is Delforge duidelijk niet bekend met bepaalde pangermanistische personen en theoriën. Zo meent hij onterecht dat Ernst Hasse stichter was van het *Allgemeiner Deutscher Verband* (°1891) en schrijft hij soms mensen bedoelingen toe die ze niet hadden ³. Ook de namen zijn niet altijd correct geschreven ⁴. De kaarten illustreren op een mooie manier Delforges betoog en maken het geheel inzichtelijker

voor de lezer. Soms komt de auteur tot onvolledige bevindingen wanneer hij de *Flamenpolitik* overloopt. Zo beschrijft hij de situatie vanaf eind augustus 1914 als volgt : “*Le bilinguisme germanique sera imposé à tout le pays*” (p. 82). Daarbij ontbreekt dat de Duitse bezetter pas in oktober van dat jaar zou afkondigen dat het Nederlands in officiële publicaties vóór het Frans moest verschijnen ⁵. Meer problematisch aan dit deel is dat het enerzijds te lang uitgesponnen is en dat het anderzijds de twee volgende hoofdstukken chronologisch overlapt.

Het vierde hoofdstuk – dat de eigenlijke *Flamenpolitik* beschrijft – is kwalitatief het minst goede. Zo schrijft Paul Delforge over de “anti-Vlaamse perscampagne”. Die “campagne” wordt in de klassieke flamingantische historiografie omschreven als een doorbreken van de “godsvrede” door wallinganten zoals Gerard Harry en Raymond Colleye, waardoor het pad naar het activisme zagezegd geëffend werd. Zij vielen immers, zo heette het, openlijk de

2 Zo wordt er geen gewag gemaakt van HORST LADEMACHER, *Die belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik 1830-1914*, Bonn, 1971; DANIEL VANACKER, *De Frontbeweging. De Vlaamse strijd aan de IJzer*, Koksijde, 2000; ANTOON VRINTS, *Bezette Stad. Vlaams-nationalistische collaboratie in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2002; LUC VANDEWEYER, “Het activisme in Limburg tijdens de Eerste Wereldoorlog”, in *Limburg-Het Oude Land van Loon*, jg. 76, 1997, nr. 2, p. 97-13; LODE WILS, *Frans Van Cauwelaert en de barst in België, 1910-1919*, Antwerpen, 2000.

3 Voor de verwijzing naar Ernst Hasse, zie PAUL DELFORGE, *La Wallonie...*, p. 62-63, voetnoot 50. De sterke man achter de stichting van het *Allgemeiner Deutscher Verband* was echter niet Hasse, maar wel de koloniaal Carl Peters, zie WOODRUFF D. SMITH, “The ideology of German colonialism (1840-1906)”, in *Journal of Modern History*, Vol. 46, nr. 4, 12.1974, p. 641-662. De auteur stelt verder : “*Paul Langhans annexe à l’Allemagne toute la ‘Belgique flamande’*” (PAUL DELFORGE, *La Wallonie...*, p. 65). Dit is een overdreven weerspiegeling van de inhoud van de *Alldeutscher Atlas* van Langhans [zie BRUNO YAMMINE, *Drang nach Westen, de ideologische basis van de Duitse Flamenpolitik (1870-1914)*, onuitgegeven proefschrift, Leuven, 2010, p. 335].

4 Paul Delforge schrijft “Harold Gravel” en “Graevel” (p. 65), daar waar het “Graevell” moet zijn. In voetnoot 58 op dezelfde bladzijde heeft hij het over een artikel van die auteur in *Vlaamsch en Vrij*, “de Vlaamsche Beweging uit Aldietsche standpunt”, het origineel was getiteld “de Vlaamsche Beweging uit Al-Dietsch standpunt” (o.a. in *Vlaamsch en Vrij*, 4de jaargang, nr. 32, 9.8.1896, p. 511-512).

5 LODE WILS, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, 1974, p. 36.

Vlaamse Beweging aan en maakten deel uit van een “franskiljonse” haatcampagne. De Leuvense historicus Lode Wils toonde al in 1974 aan dat die vermeende campagne “voor 90 % overdreven was” en in werkelijkheid het resultaat was van Duits maakwerk ⁶. Delforge nu, slaagt erin om Wils net te laten beweren wat deze ... destijds weerlegd had (p. 130-131). Over *Jong Vlaanderen*, de radicale kern Gentse activisten, lezen we dan weer dat die pas in februari 1915 hun naam kozen (p. 134), terwijl de stichtingsvergadering van *Jong Vlaanderen* op 24 oktober 1914 plaatsvond ⁷. De uiteenzettingen over de situatie in Antwerpen (p. 136) en over de Frontbeweging (p. 151-153) zijn bovendien onvolledig wegens de heuristische leemte.

Het volgende hoofdstuk beschrijft achtereenvolgens de rol van de Belgische regering in Le Havre (met aandacht voor het Belgisch-expansionistische denken) en de rol van de mandatarissen en de magistratuur in het bezette land. Tevens geeft het een uitstekend overzicht van de (gemuilkorfde) pers in het bezette land en de Belgische dagbladen in het buitenland (p. 195-200).

Na 200 pagina's komt Paul Delforge dan uiteindelijk tot de kern van zijn onderzoek. Het zesde hoofdstuk – *Le Mouvement wallon et la Première Guerre mondiale* (p. 201-421) – is de hoofdbrok van het werk en is zonder twijfel ook het sterkste deel. Daarvoor heeft de auteur een deel van de

wallingantische pers – in bezet België en in Frankrijk – grondig uitgepluisd, hetgeen hem enorm veel (nieuwe) informatie opleverde. Ook een doorgedreven studie van verschillende archieven – waaronder persoonlijke bestanden van collaborerende en niet-collaborerende wallinganten – levert boeiend nieuw materiaal op.

In het eerste deel van dit imposante hoofdstuk analyseert Paul Delforge de situatie van de Waalse Beweging in onbezet België. Nieuw is de vaststelling dat de uitspraak van Raymond Colleye over België – “*la Belgique sera latine ou elle ne sera rien*” (in een andere versie “...*pas*”) uit juni/augustus 1915 – in oktober 1915 door de *Kölnische Zeitung* (een blad dat dicht bij de regering stond) werd overgenomen (p. 203). Daardoor wint de stelling van Lode Wils over het Duitse aandeel in de “anti-Vlaamse campagne” aan zeggingskracht. Jammer is wel dat Delforge die interessante analyse in waarde doet afnemen door volgende stelling: “(...) *Colleye fait paraître plusieurs papiers dans la presse anglaise, dont un article qui aura beaucoup de répercussions. Intitulé La Belgique latine (...) Colleye y nie l'existence d'une nation belge et encourage l'annexion de la Belgique à la France*” (p. 203). Nochtans was Colleye zijn artikel begonnen met de vaststelling dat de oorlog het amorfe Belgische vaderland had omgesmeed tot een één en ondeelbaar geheel en had hij een bondgenootschap – maar geen annexatie – van België met Frankrijk bepleit ⁸. Ook de titel van het artikel is onjuist weergegeven,

⁶ LODE WILS, *Flamenpolitik...*, Leuven, 1974, p. 51-52.

⁷ DANIEL VANACKER, *Het activistisch avontuur*, Gent, 2003, p. 20.

⁸ Voor een meer exhaustieve analyse, zie BRUNO YAMMINE, *Drang nach Westen...*, p. 498-502.

hetgeen aangeeft dat Delforge de bron zelf niet heeft geraadpleegd ⁹.

Hoe dan ook, Raymond Colleye's blad, *L'Opinion wallonne*, prikkelde de regering in Le Havre in hoge mate. Koning Albert I, die ervoor beducht was dat Frankrijk Wallonië zou opslorpen, zou in de zomer van 1916 de Waalse Beweging gevaarlijker noemen dan de Vlaamse. In regeringskringen werd het blad gelijkgesteld aan de acties van activisten (p. 209). Revelerend in dat opzicht is ook het feit dat de Belgische regering niet alleen de francofiële activiteiten van wallinganten in Parijs met argusogen bekeek, maar ook Colleye zelf liet schaduwen (p. 212-215). Zien we hierin een gelijkenis met de houding van de regering tegenover de Vlaamse activisten, dan is het al even merkwaardig dat de argumentatie van Colleye in de lijn lag van die van de radicale pangermaanse Vlamingen. Het enige verschil ligt hem erin dat bij Colleye de Fransen de rol innemen die de Duitsers bij de germaansvoelende flaminganten spelen. Hoe valt anders zijn bewering te interpreteren dat België zich niet interesseert voor de Walen en dat Frankrijk daarentegen niet alleen interesse betoont voor wat er in de Hexagoon gebeurt, maar ook niet wil dat de "*frères de race*" bedreigd worden? (p. 218). Een nieuw gegeven voor de historiografie is de manier waarop Paul Delforge de Parijse – en bij uitbreiding

Franse – scène blootleegt, waar de Waalse Beweging over een aanzienlijke actieradius beschikte. In die wallingantische pers waren de meningen gedifferentieerd: van loyaal patriottisch, over "federalistisch" tot "rattachistisch" (aansluiting bij Frankrijk). Hoewel dat soort pers achter het front soms op bijval kon rekenen, ontwikkelde er zich toch geen Waalse Frontbeweging (p. 219-236).

In tegenstelling tot de *Flamenpolitik* begon Duitsland slechts laat met zijn *Wallonenpolitik*. Pas na de dood van gouverneur-generaal Moritz von Bissing (april 1917) kwam die langzaam op gang. Zoals Paul Delforge aantoont, was deze nationaliteitenpolitiek qua omvang nog veel beperkter dan de *Flamenpolitik*. De Duitsers vonden zo weinig steun om de nieuwe "Waalse" administratie te bemannen, dat ze personeel moesten rekruteren onder Duitsers en ... Vlamingen (p. 285-286). Bovendien waren zij die zich met de Duitse politiek inlieten voor het merendeel geen sleutelfiguren in de vooroorlogse Waalse Beweging.

Terecht schrijft Paul Delforge over de *Wallonenpolitik*: "*le mimétisme avec la Flamenpolitik est vraiment troublant*". De heropening van de universiteit van Gent werd in Wallonië overgedaan door de heropening van de universiteit van Luik (p. 385-388) ¹⁰. Maar er zijn nog

⁹ De referentie voor het originele artikel is RAYMOND COLLEYE-DE WEEERDT, "L'avenir de la Belgique Latine", in *The Nineteenth Century and After*, nr. 462, 8.1915, p. 291-302.

¹⁰ Paul Delforge noteert: "*Université germano-française, Liège sera le pendant de l'Université de Gand*" (p. 386). Deze informatie haalt hij uit een pamflet van Dr. Conrad Bornhak (*Belgiens Vergangenheit und Zukunft*, Berlijn, 1917) en komt mogelijk niet (helemaal) overeen met de doeleinden van de Duitse bezetter. Bornhak was rechter en hoogleraar aan de juridische faculteit van de universiteit te Berlijn (gespecialiseerd in staatsrecht). Al vóór de oorlog engageerde hij zich in het Duits-Vlaamse tijdschrift *Germania* (zie

meer gelijkenissen met de *Flamenpolitik*. We denken hierbij allereerst aan het Duitse opdringen en het opvoeren van propaganda naar wallinganten. Bovendien lanceerde het keizerrijk ook in Wallonië een collaborerende pers : *L’Echo de Sambre et Meuse* en *Le Peuple wallon* kunnen met recht en rede als tegenhangers worden beschouwd van de activistische *Vlaamsche Post* en *De Gazet van Brussel*. Ook het beroep doen op germanofiele Walen met Duitse familiebanden, of op zij die met een Duitse gehuwd waren – zoals Arthur Limet – is gelijkaardig aan de *Flamenpolitik*. Hetzelfde geldt voor de materiële motieven van sommige wallinganten om in de collaboratie te stappen. Zelfs de apologie van een aantal onder hen – “*je me figurais (...) que je servais la cause wallonne, qui est en somme une cause belge*” – na de oorlog doet denken aan de flamingantische retoriek van een August Borms op diens proces (zie ook p. 371) ¹¹.

Hoe sluw de Duitsers te werk gingen, beschrijft de auteur erg mooi. Immers, het waren niet alleen de “wallingantische” artikels die voor een bestuurlijke scheiding pleitten die in de Duitse kaart speelden. “... *les critiques contre le gouvernement du Havre et contre les Alliés servent*

la politique allemande. Les critiques à l’égard du Mouvement flamand lui sont aussi utiles” (p. 274-322). Toppunt van “mimetisme” is wel de onder Duitse auspiciën opgerichte groep *Les Jeunes Wallons*, als tegenhanger van het radicaal-activistische *Jong Vlaanderen* (p. 322-336). Ook het oprichten van activistische kernen, zoals in Waalse steden, was duidelijk door de *Flamenpolitik* geïnspireerd (p. 384-385).

Centraal in de Duitse politiek stond het oprichten van een “*Conseil national de la Wallonie*”, naar analogie met de Raad van Vlaanderen (p. 321). Instrument daartoe was het *Comité de Défense de la Wallonie*. De leden daarvan – ze waren amper met tien – waren in essentie de ondertekenaars van het *Manifeste au peuple de Wallonie*. Daarin werd een terugkeer naar de unitaire staat verworpen en in plaats daarvan gepleit voor een autonoom Wallonië binnen een Belgisch kader. De hele zaak werd dan ook nog beschreven vanuit een defensieve optiek. De administratieve scheiding was een *fait accompli* en door de houding van de Vlaamse bevolking (*sic*) moest ook Wallonië zijn toekomst voorbereiden (p. 343, zie ook p. 360). Terecht besteedt de auteur een aantal bladzijden aan de samenstelling en de

BRUNO YAMMINE, *Drang nach Westen...*, p. 357-360). In 1917 verdedigde hij in het genoemde pamflet de aansluiting van België en Polen bij Duitsland. Na 1933 werd hij een overtuigde nazi. In 1939 bracht hij in herinnering dat hij een oude, bijna “prehistorische” nationaal-socialist was, die de opvattingen van het nationaal-socialisme huldigde alvorens er een nationaal-socialistische partij bestond (zie A.M. VON LÖSCH, *Der nackte Geist. Die Juristische Fakultät der Berliner Universität im Umbruch von 1933*, Tübingen, 1999, p. 301-302). Het valt ons op dat er wel meer Allduitschen waren die zich zowel voor Vlaanderen als Wallonië interesseerden, zo ook universiteitsprofessor Karl Lamprecht die al in 1912 verkondigde dat ofschoon de Walen zich Fransen voelden (“*mindestens als Français de coeur*”), in werkelijkheid verfranste Franken waren (K. VON STRANZ, “Die sogenannten Wallonen und ihr wirkliches Verbreitungsgebiet”, in *Politisch-Anthropologische Revue*, Jg. 11, Berlijn, 1912, p. 296-303).

¹¹ BRUNO YAMMINE, *Drang nach Westen...*, p. 578.

werking van het *Comité de Défense de la Wallonie*. De handelingen daarvan hadden bijwijlen overigens een haast surrealistisch karakter. Zo weigerde de Raad van Vlaanderen een dialoog met het *Comité* en zouden beide assemblees zelfs nooit samenkomen (p. 347-364).

Jammer genoeg zijn de archieven van het *Comité* aan het einde van de oorlog verbrand (in tegenstelling tot die van de Raad van Vlaanderen), waardoor natuurlijk een pak informatie voor de onderzoeker verloren is gegaan (p. 362). Dat is ook de reden waarom Paul Delforge de precieze omvang van de Duitse subsidies aan de collaborerende organen niet kan geven (p. 364-368). Hoewel de Duitsers laat zijn begonnen met hun *Wallonenpolitik*, zijn ze toch met overleg te werk gegaan. Getuige daarvan de oprichting van het (uiteeraard) met Duits geld gefinancierde “*Casino*” van Namen door de *Verwaltungschef*, een “studiecentrum” dat bestemd was om een bindteken te vormen tussen enerzijds de burgerlijke Duitse administratie en anderzijds functionarissen die omwille van materiële belangen hun ambt opnamen (p. 378-384). Interessant is ook hun, door Delforge goed beschreven, intentie om – alweer naar analogie met de *Flamenpolitik* – de ontwikkeling van het Waals ten koste van het Frans te stimuleren (p. 392-395).

Paul Delforge besluit dit belangrijkste hoofdstuk met een bondig overzicht van de opinies binnen de Waalse Beweging over een aantal thema’s van binnen- en buitenlands belang (p. 402-421). Daaruit blijkt dat de wallinganten het Belgische expansionisme verwierpen, wantrouwig

stonden tegenover de regering van Le Havre (maar niet tegenover de Koning), zich niet verzetten tegen de Belgische neutraliteitspolitiek (op Raymond Colleye en collaborateur Foulon na) en, wat de bestuurlijke scheiding betrof, in een lastig parket zaten. Verdedigde het Waals Congres voor 1914 de bestuurlijke scheiding wel, dan was ze nu immers gecompromiteerd door de Duitse *Flamenpolitik*. Over de internationalisering van de Waalse kwestie – een vraagstuk dat in de hand gewerkt werd door het zelfbeschikkingsrecht dat de Amerikaanse president Woodrow Wilson in 1916 naar voren schoof – bestond er geen unanimitéit.

Paul Delforge stelt ook een continuïteit in de Waalse Beweging vast : het gebrek aan unanimitéit over verschillende politieke problemen. Dat tijdens de oorlog geen enkele wallingant zich als hét boegbeeld van de beweging kon opwerpen, zal daar wel niet vreemd aan geweest zijn. Bevreemdend is wel de passage op p. 405-406 waar de auteur vaststelt dat een naoorlogse tweetaligheid van België bij sommige Walen ontevredenheid opwekte. “*Les Wallons*”, aldus Delforge, “*en trouvent une preuve dans le programme en treize points que publie le gouvernement belge en mars 1918, notamment l'article qui prévoit la création d'une université flamande et l'imposition du flamand comme deuxième langue en Wallonie (art. 10) et celui qui oblige le bilinguisme de tous les fonctionnaires (art. 11)*”. Welnu, zo’n regeringsverklaring heeft nooit bestaan. De hele bewering berust op Duitse propaganda. Bron voor dit bericht is dan ook het door de Duitsers gesubsidieerde *Le Peuple Wallon* van 31 maart 1918.

Tenslotte bespreekt de auteur in een nogal lang uitgesponnen hoofdstuk (“*L’heure des comptes*”) de juridische afwikkeling van het “Waalse activisme”. Vele wallingantische collaborateurs wilden van geen associatie met de flamingantische collaboratie weten. Een Waals activisme had volgens hen nooit bestaan. Het *Comité de Défense de la Wallonie* was louter een verdedigende reactie tegen de flaminganten, zijn leden waren Belgische patriotten (p. 431-432). “*J’ai accroché six portraits de la famille royale dans mon bureau*”, zou Louis-René Meyers, die de organisatie van de ministeries in Namen mee op poten had helpen zetten, op zijn proces verklaren (p. 453). Een opmerkelijk verschil met de *Flamenpolitik* is : er waren geen sympathisanten op de processen van de hoofdverdachten (p. 455). De Waalse “activisten” (of zij die van collaboratie verdacht werden) werden ook niet of nauwelijks in het naoorlogse wallingantisme geïntegreerd, of ze nu veroordeeld waren of niet (p. 474).

Het korte algemeen besluit van Paul Delforge (p. 483-496) probeert een synthese te brengen van diens bevindingen. Dat lukt goed, al stellen we ons vragen bij bepaalde beweringen van de auteur. Bijvoorbeeld wanneer hij schrijft : “*En créant les conditions de la séparation administrative, l’occupant allemand n’a rien inventé; il a joué sur des aspirations politiques inscrites dans la société belge avant le conflit mondial*” (p. 494). De federalistische, laat staan separatistische oprispingen waren nochtans uiterst zeldzaam in de vooroorlogse Vlaamse Beweging.

Waarom de *Wallonenpolitik* pas zo laat begon, heeft naar ons aanvoelen alles te maken met de evolutie van de *Flamenpolitik*. Met de *Flamenpolitik* was Duitsland vrijwel meteen begonnen, dit zowel in het “etappengebied” (Oosten en West-Vlaanderen) als Brabant en Antwerpen. Pas later begon men in Limburg, hoewel de *alldeutsche* generaal Keim daar al in de herfst van 1914 tot provinciegouverneur benoemd was. Overal in Vlaanderen moesten de Duitsers bij de uitbouw van hun *Flamenpolitik* natuurlijk bouwen op (een deel van) de Vlaamse Beweging. Maar in het landelijke Limburg was er van oudsher een regionaal-Limburgs “subnationaal” gevoel. Eeuwenlang maakte de provincie deel uit van het prinsbisdom Luik, waardoor de provincie veel meer op Luik dan op Brussel gericht was. Aan het begin van de 20ste eeuw brak de Vlaamse Beweging in Limburg schuchter door. Daar waren er geen activistische structuren zoals in Antwerpen, Gent of Brussel. Luitenant Dr. Krause was vanaf het begin van de bezetting *Pressedelegierter* in Limburg. In Luik overtuigde hij advocaat Jean Fischer ervan om met hem mee te werken aan een blad: het pro-Duitse *Le Télégraphe*, dat ook in Limburg verspreid werd. De activistische *Bode van Limburg* verscheen vanaf 1916. Krause wilde dat blad ongeveer een jaar lang een “*neutraal-niet activistische koers*” laten varen. De reden maakte hij zelf duidelijk : “*um nicht Mißtrauen zu erwecken, bevor er Boden in der Bevölkerung gefasst hätte*”. Na de radicalere ommezwaai vanaf 1917 was de tijd voor een “*Bekämpfung der Wallonen*” blijkbaar aangebroken. Luc Vandeweyer noemde het activisme in Limburg een

“*invoer*” vanuit Antwerpen, Gent en Brussel¹².

Gelet op het feit dat de Duitsers hun nationaliteitenpolitiek in de eerste plaats het meest intens in de centra voerden waar het flamingantisme al vóór de oorlog het sterkst stond, is het niet verwonderlijk dat pas na een tijd in de andere gebieden van het bezette land een meer radicale politiek gevoerd werd. In die zin zou het interessant zijn om het mogelijk parallellisme tussen de *Flamenpolitik* in Limburg en de *Wallonenpolitik* te onderzoeken. Zoals Paul Delforge overtuigend heeft aangetoond – en hierin ligt ook de waarde van zijn werk –, heeft de bezetter wel degelijk gepoogd om een spiegelbeeld van zijn *Flamenpolitik* in Wallonië op te zetten. Op zich is dat al een krachttoer : flaminganten ertoe aanzetten om zich tegen de Walen te keren en bij wallinganten de indruk te wekken dat de Walen zich moesten verdedigen tegen diezelfde “Vlaamse” beweging. Dat het Waals activisme uiteindelijk niet de (toch al kleine) proporties aannam van zijn Vlaamse pendant, heeft ons inziens ook te maken met de factor tijd. Toen de *Wallonenpolitik* goed op gang kwam, liep de oorlog al op zijn einde.

Ondanks de relatieve wisselvalligheid van de eerste drie hoofdstukken van zijn boek en zonder het niveau van Lode Wils’ *Flamenpolitik en aktivisme* te benaderen, is Paul Delforge er toch in geslaagd om de tot op heden beste en meest vernieuwende monografie over

dit onderwerp te schrijven. Nu die stap gezet is, kunnen nieuwe (deel)studies voortbouwen op de informatie die in dit werk besloten ligt.

Bruno Yammine

12 BRUNO YAMMINE, *Drang nach Westen...*, p. 534-536. Jean Fischer zou in 1919 optekenen dat het “Waals-activistische” *Le Peuple wallon* door de bezetter bevoorreed werd tegenover *Le Télégraphe* (PAUL DELFORGE, *La Wallonie...*, p. 462).